

УДК 37.032 .2: 37. 013.77

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Горват Маріанна Василівна

м.Мукачєво

У статті з метою мотивації дослідження проблеми виховання толерантності у молодших школярів подано кількісні показники складу початкових шкіл. Розглянуто сутність поняття «умови педагогічного спілкування». Та різні підходи науковців щодо педагогічних умов виховання толерантності школярів різних вікових категорій. На основі узагальнених результатів дослідження виокремлено найбільш ефективні педагогічні умови щодо виховання толерантності у молодших школярів в умовах інтерактивного педагогічного спілкування.

Ключові слова: умови, педагогічні умови, умови педагогічного спілкування, виховання толерантності.

Актуальність проблеми. Діяльність молодшого школяра в сучасний період, спрямована на отримання певних знань та творчий розвиток особистості, відбувається в багатовимірному соціумі та в умовах впровадження Нового Державного стандарту початкової школи. Колектив молодших школярів багатогранний (мозаїчний). Мозаїчність проявляється в національному, релігійному, ставевому складі, соціальному статусі і різним фізіологічним можливостям. Організація якісної освіти передбачає узгоджених дій між учасниками навчально-виховного процесу їх толерантного відношення в системі відносин «учень-учень», «вчитель-учень», «учень-вчитель», «учень-батьки», «батьки-учень», «батьки-вчитель», «вчитель-батьки».

Вищеозначені аргументи засвідчують актуальність про-

блеми виховання толерантності, яку не можна вирішити без реалізації педагогічних умов.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз науково-педагогічної літератури показав, що в контексті означеної проблеми педагогічні умови розглядали багато науковців, але особлива їхня увага привернута до виховання толерантності у підлітків.

Так О.Волошина у дисертаційному дослідженні аналізує педагогічні умови виховання толерантності у підлітків старшого віку в позакласній роботі. Науковець П.Степанов аналізує педагогічні умови формування толерантності у школярів-підлітків. Науковці О.Ашихміна та П.Комогоров виділяють педагогічні умови, які сприяють формуванню толерантності у міжособистісних стосунках студентів вищих навчальних закладів. Вітчизняний науковець Ю.Тодоровцева визначила й науково обґрунтувала педагогічні умови, що забезпечують ефективність формування толерантності майбутніх учителів у процесі професійної підготовки. Г.Коберник виокремила педагогічні умови для підвищення ефективності формування толерантних відносин молодших школярів. Водночас, проблемі виховання толерантності в умовах інтерактивного педагогічного спілкування приділяється мало уваги.

Постановка проблеми. В процесі дослідження причин появи проблеми нами було використано детермінований тип вибірки представлення цільової аудиторії, що призвело до географічного розподілу, який поданий нами в таблиці 1.

Таблиця 1.

Географічний розподіл учасників аналізу

№ п/п	Область, місто (село)	Кількість учнів 1-4 класів
1.	Луганська область, ЗОШ I-III ст. № 2 та № 5 м. Стаханово	248
2.	Запорізька область, ЗОШ № 20 м. Бердянська	162
3.	Тернопільська область, Гусятинський р-н, ЗОШ I-III ст. с. Увисла	51
4.	Херсонська ЗОШ I – III ст. № 54	255
5.	Закарпатська область, НВК «Гармонія» та ЗОШ I – III ст. № 16 м. Мукачєва	408
6.	Закарпатська область (без м. Мукачєва): Углянська ЗОШ I – II ст., Синевирська ЗОШ I – III ст., Синевирсько-Полянська ЗОШ I – III ст., Сасівська ЗОШ I – III ст., Вишківська ЗОШ I – III ст., Пийтерфолвівська ЗОШ I – III ст.	730
7.	Черкаська обл., м. Умань ЗОШ № 4	134
8.	Закарпатська обл., м. Ужгород Багатопрофільний ліцей «Лідер» – ЗОШ I – III ст. № 20	246
9.	Закарпатська обл., Мукачівський р-н, Чинадівська ЗОШ I – III ст.	227

Нами зроблений аналіз складу учнівських колективів шкіл I ступеня з різних регіонів України (станом на 01.09.2012р.): Бердянської ЗОШ №20 Запорізької обл., Херсонської ЗОШ № 54, Стаханівських ЗОШ I-III ст. №2 та №5 Луганської області, ЗОШ I-III ст. №4 м. Умань, Рокосівської ЗОШ I-III ст, Чепівської ЗОШ I-III ст, Углянської ЗОШ I-III ст, Синевирської ЗОШ I-III ст, Синевирсько-Полянської ЗОШ I-III ст, Пийтерфолвівської ЗОШ I-III ст., НВК «Гармонія» та ЗОШ I-III ст. №10 м. Мукачева Закарпатської області, який дав можливість зробити такі висновки:

- для всіх регіонів України характерна поліетнічність. Відмінності полягають лише у видах і характеристиках етносів, їх культури і традицій, які впливають по-різному на формування учнівського колективу, адже кожна нація має «свій менталітет». Наприклад, у Бердянській ЗОШ №20 Запорізької обл. в 1-4 класах навчається всього 162 учні, серед них: українці – 115, що становить 70,99%, росіяни – 30 учнів (18,52%), болгари – 15 учнів (9,26%), грузини – 2 (1,23%). У Закарпатській же області із 1 138 респондентів: 920 українців, що становить 80,84%, угорців – 205 (18,01%), 13 – інших національностей, що становить 1,15%;
- у всіх регіонах України проживають представники різних релігій і віросповідань, діти яких навчаються в ЗОШ I ступеня. Найбільше представників православної віри (72%), греко-католиків – 14,1%, римо-католики – 1,7%, протестантів – 2,4%, мусульман – 0,6%, юдаїстів – 0,2% і лише 2,1% – це представники інших релігій;
- в переважній більшості загальноосвітніх закладів України навчаються учні обох статей (50/50 відсотків, різниця може становити 1-2%), але кількісне співвідношення залежить також і від варіативної складової: якщо школа з поглибленим фізичним розвитком – то більше навчаються хлопчиків, якщо з поглибленим вивченням предметів природничо-математичного циклу – порівну, якщо музично-естетичного спрямування – то дівчат;
- відповідно до чинного законодавства визначено такі соціальні статуси дітей і сімей: дитина-сирота, дитина, позбавлена батьківського піклування, дитина, яка виховується в ПС, дитина, батьки якої загинули при виконанні службових обов'язків, дитина-інвалід, дитина з обмеженими можливостями, дитина, яка постраждала від наслідків аварії на ЧАЕС, багатодітна сім'я, неповна сім'я, малозабезпечена сім'я, сім'я трудових мігрантів (дистанційні сім'я), сім'я, які опинилися у складних життєвих обставинах. На підставі аналізу зібраних даних, ми можемо констатувати, що із 2286 респондентів: 19 дітей-сиріт, 78 напівсиріт, 240 дітей виховуються у неповних сім'ях, а 255 – багатодітних, 17 дітей з обмеженими можливостями.

Аналіз характеристик молодших школярів шкіл, в яких проводились дослідження, ще раз переконав нас у тому, що вчителів доводиться працювати в досить не простих умовах, з різними особистостями.

Таким чином, мозаїчний склад учнівського колективу молодших школярів створює передумови до природного формування відносин в колективі, які можуть виражатися стриманістю чи неприязню, появою тривожності чи зверхності, доброзичливого чи не доброзичливого ставлення та ін., тобто толерантних або ж інтолерантних відносин між учнями в колективі. Тільки правильно організований навчально-виховний процес дасть можливість виховати толерантного молодшого школяра.

Мета статті – обґрунтувати педагогічні умови, які сприяли б вихованню толерантності молодших школярів в про-

цесі інтерактивного педагогічного спілкування.

Виклад основного матеріалу. Однією з актуальних проблем світової спільноти, які потребують свого розв'язання – є соціальна нетерпимість, обумовлена особистістю, національною, релігійною, соціальною зарозумілістю, ворожим ставленням до іншого, відмінного від себе. Сучасні міграційні процеси, удосконалений інформаційний простір, екологічний стан обумовили формування дуже різноманітного соціуму. Тому важливою стає підготовка молоді до життя в сучасному полігамному світі, що припускає формування толерантності як якості особистості. І саме в молодшому шкільному віці створюються найсприятливіші умови для формування соціально-значущих якостей особистості, серед яких слід виділити й толерантність. Толерантна свідомість молодших школярів формується у навчально-виховному процесі завдяки орієнтації їх на культурний вибір, надання можливості сповідати свою релігію, національну, народну культуру, визнання права на рівнозначне існування і розвиток всіх соціальних верств населення в сучасному світі. Толерантність як особистісне утворення допомагає молодшому школяру формувати реальне уявлення про себе та оточуючих.

Аналіз характеристик якісного складу учнів початкових шкіл, програм Нового Державного стандарту обумовив нас виокремити педагогічні умови виховання толерантності молодших школярів в процесі інтерактивного педагогічного спілкування.

Розглянемо, передусім сутність поняття «умова» в тлумаченні різних джерел. Звернемося до словників, які визначають або розкривають умову як «вимогу, що висувається однією із сторін; як усний або письмовий договір про що-небудь; як правила, встановлені в будь-якій сфері життя, діяльності; як обставини, за яких відбувається що-небудь» [3, с.776].

У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» «умова» визначається як вимога, що висувається однією із сторін; як усний чи письмовий договір про що-небудь; як правила, встановлені в будь-якій сфері життя, діяльності; як обставини, яка уможлиблює здійснення, створення чого-небудь або сприяє чомусь» [1, с.1295].

У філософському енциклопедичному словнику умова розглядається як «сукупність об'єктів, необхідних для виникнення чи існування зміни даного об'єкта (що зумовлюється)» [7, с.286].

Дещо по-іншому трактують сутність «умова» психологи. Під умовою вони розуміють сукупність явищ зовнішнього та внутрішнього середовища, які впливають на розвиток конкретного психічного явища. При розкритті причинно-наслідкового зв'язку того чи іншого явища необхідно розглядати його в різноманітних зв'язках і відношеннях, тобто в загальному зв'язку. Якщо одне явище викликає інше, то воно є причиною; якщо явище взаємодіє з іншим явищем у процесі розвитку цілого, до якого воно належить, то воно є фактором; якщо явище зумовлює існування іншого явища, то воно є умовою

Інтерпретація нами філософських та психологічних тлумачень поняття «умова» в контексті нашого дослідження дає можливість зробити такий висновок: «Умова – це сукупність педагогічних чинників (форм, методів, прийомів) які впливають на процес виховання толерантності, внаслідок їх впливу на розвиток психічних процесів у молодших школярів»(наше).

В контексті педагогічної освіти «умова» розглядається як «сукупність змінних природних, соціальних, зовнішніх і внутрішніх впливів, що діють на фізичний, психологічний,

моральний розвиток людини, її поведінку, виховання, навчання, формування особистості» [4, с.36].

Педагогічні умови можна розглядати як структурну оболонку педагогічної моделі, яка реалізує її компоненти. Отже, педагогічні умови повинні віддзеркалювати структуру готовності вчителів-вихователів до діяльності в процесі виховання толерантності у молодших школярів.

Реалізація педагогічних умов виховання толерантності у молодших школярів має на меті: забезпечення організаційно-педагогічного й психолого-педагогічного супроводу навчально-виховного процесу в контексті дослідження; вдосконалення форм і методів виховання; визначення підтримки процесу виховання толерантності в реальних умовах загальноосвітнього навчального закладу I ступеня.

Основним засобом реалізації виховання толерантності молодших школярів є інтерактивне педагогічне спілкування. За визначенням А.Кузьмінського «Спілкування педагогічне – система органічної соціально-психологічної дії вчителя-вихователя і вихованця у всіх сферах діяльності, що має певні педагогічні функції, спрямована на створення оптимальних соціально-психологічних умов активної та результативної життєдіяльності особистості» [8].

Специфіка педагогічних умов виховання толерантності молодших школярів детермінована особливостями педагогічного інтерактивного спілкування, що в свою чергу потребує нових підходів до їх визначення з урахуванням «загальних умов педагогічного спілкування».

Завдання полягає в тому, щоби: більш точно визначитись із метою і завданнями виховання толерантності молодших школярів; формувати соціально значущі якості майбутнього громадянина України; спрогнозувати ефективність впровадження різних форм, методів виховання в процесі інтерактивного педагогічного спілкування; визначити ефективність спрогнозованих організаційно-методичних структур виховання толерантності молодших школярів.

Педагогічні умови виховання толерантності у молодших школярів досліджували С.Герасимов, Г.Коберник, Е.Койкова.

Г.Коберник в ході дослідження встановлено, що «важливе значення для підвищення ефективності формування толерантних відносин молодших школярів має дотримання таких умов:

- демократизація всього шкільного життя, забезпечення самостійності, терпимості, стриманості, поваги до інакомислячих людей, формування критичного мислення, ініціативності, свободи вибору й відповідальності на основі оновлення форм самоврядування учнів;
- опора на особистісний підхід у вихованні;
- формування потреб у емоційному контакті, розумінні іншої людини, повазі її гідності, у самоповазі» [2, с. 104].

Е.Койкова виокремила найбільш ефективними такі умови:

- впровадження в навчально-виховний процес початкової школи методики виховання толерантності, яка була спрямована на ознайомлення з музикою та традиціями різних народів та включала такі методи і прийоми роботи: слухання музичних творів та використання прийому «Порівняй»;
- формування еталонів розуміння й ухвалення однією людиною іншої в двох формах естетичної діяльності: сприйманні музики та виконанні музичних творів за допомогою таких методів й прийомів: спонукання до співпереживання емоційно-сислової інтонації, метод конструктивного діалогу;
- впровадження на уроках музики прийомів, що спри-

ють вихованню толерантності молодших школярів: прийоми імпровізації інтонації, пластичної інтонації, театралізації, «персоналізації»; виховання таких якостей особистості молодшого школяра як єдність з іншими, турбота про іншу людину і справедливість у відносинах між людьми.

Педагогічні умови виховання толерантності розглядалися також вченими Г.Солдатовою, Л.Шайгерою, О.Шаровою. Вони виділяють такі педагогічні умови, як формування позитивного відношення молодших школярів до себе та представників інших культур, вироблення навичок толерантної поведінки.

В об'єктиві нашого дослідження ми розглядатимемо педагогічні умови в основі яких лежить педагогічне інтерактивне спілкування. Ефективність інтерактивного педагогічного спілкування залежить від:

- володіння психолого-педагогічними якостями та вміннями;
- володіння педагогічним тактом;
- вміння «подати» себе;
- мовленнєва культура;
- гуманістична спрямованість;
- знання правил спілкування [8].

На ефективність виховання толерантності впливає також дотримання вчителем-вихователем певних правил інтерактивного педагогічного спілкування. А.Кузьмінський вважає, що дотримання правил педагогічного спілкування дасть можливість уникнути багатьох помилок.

Таким чином, кожний автор визначає термін «педагогічні умови» залежно від завдань, що вирішуються в передбачуваному дослідженні. Загальним для всіх дефініцій є те, що умови, визначені авторами, спрямовані на вдосконалення управління взаємодії учасників педагогічного процесу при вирішенні конкретних дидактичних завдань з виховання толерантності у зазначеній віковій категорії.

Поділяючи думку згаданих науковців, ми вважаємо найбільш ефективними такі педагогічні умови в контексті нашого дослідження:

- підготовка вчителів та батьків до виховання толерантності молодших школярів в умовах інтерактивного педагогічного спілкування;
- впровадження у навчально-виховний процес початкової школи поетапної програми виховання толерантності засобами інтерактивного педагогічного спілкування на уроках та в позакласній роботі;
- цілеспрямоване та активне використання змісту освітніх галузей та форм організації навчально-виховного процесу для формування в молодших школярів еталонів толерантного ставлення до оточуючих.

Формувати в учнів мотивацію до певних вчинків, ціннісні орієнтації може підготовлений вчитель-вихователь. Реалізація педагогічної умови «підготовка вчителів до реалізації програми виховання толерантності у молодших школярів в умовах інтерактивного педагогічного спілкування» здійснювалася через спонукання вчителів до усвідомлення ними того, що у процесі виховання толерантності під час інтерактивного педагогічного спілкування на учнів покладається відповідальність за зроблений ними вибір, обране рішення. При цьому не слід звинувачувати дитину в нещирості або нечесності, навіть якщо вона в цей момент виявляє такі якості. Можливо, саме цей момент є переломним: спочатку діє інстинкт самозбереження, а вже потім – працює думка і почуття, що приводить до перемоги над собою.

До рекомендацій, які надавалися вчителям, що брали участь у проведенні експерименту, було і застереження про

те, що не варто давати оцінку подіям (особливо історичним, які в деякій мірі можуть торкатися національної культури деяких учасників виховного процесу), краще залучати їх до самооцінки у процесі порівняння власної діяльності з діяльністю інших, поведінки з нормами життєдіяльності тощо. Слід навчити учнів оцінювати себе, свою діяльність, вчинок у конкретний момент, спираючись на рівень власної готовності до толерантних відносин у колективі, найближчому оточенні. Вчителю слід проявити терплячість, поки учень зрозуміє те, що від нього вимагається згідно з прийнятими нормами моралі.

Виховання толерантності молодших школярів в умовах інтерактивного педагогічного спілкування, на нашу думку, передбачає дотримання таких вимог:

- залучення всіх учнів до діяльності, пов'язаної з підготовкою та проведенням нетрадиційних форм навчально-виховного процесу або виховного заходу;
- стимулювання активності кожної дитини у педагогічному інтерактивному спілкуванні та взаємодії з іншими дітьми під час виховного заходу;
- детальна підготовка та чітка організація інтерактивних методів навчання та виховних заходів;
- емоційна долученість молодшого школяра до власної діяльності під час навчально-виховного процесу;
- позитивне налаштування учасників до проведення інтерактивного педагогічного спілкування;
- вплив діяльності учнів на їхню поведінку, а саме: прояв толерантності у взаємовідносинах, спілкуванні, спільній діяльності, власних поведінкових ситуаціях.

Реалізація педагогічної умови «впровадження у навчально-виховний процес початкової школи в умовах ново-

го Державного стандарту експериментальної програми виховання толерантності, яка була б спрямована на удосконалення процесу інтерактивного педагогічного спілкування на уроках, у позаурочній та позакласній роботі, виховання таких якостей особистості молодшого школяра, як доброта, терпимість, співпереживання, чуйність і турбота про інших, справедливість у відносинах між однокласниками та соціальними групами» та «формування еталонів розуміння й ухвалення однією людиною іншої незалежно від національності, релігійної належності, соціального статусу тощо, які виражалися б у співпереживанні, емоційно-смісловій інтонації, конструктивному діалозі, взаємодіяльності, що сприятиме вихованню толерантності молодших школярів» здійснюється в синтезі, адже процеси виховання та навчання є нероздільними.

Висновки. Таким чином, толерантність особистості залежить від оволодіння учнями змісту навчального матеріалу, від рівня компетентності молодшого школяра (що випливає із змісту освітніх галузей Державного стандарту початкової школи). Багаторічний педагогічний досвід дає можливість стверджувати, що із загальної суми здобутих знань та навичок сформуванню компетентну людину, яка, дотримуючись усіх норм суспільного життя, буде толерантною, не має можливості. Виникає потреба інтеграції змісту освіти, видів людської діяльності, творчого потенціалу кожного і суспільства в цілому, досвіду реалізації особистісної позиції. Тому рух у бік компетентнісної моделі продовжився, що відображено в Нових Державних стандартах ЗНЗ.

Перспективами подальшого дослідження Подальші наші дослідження будуть спрямовані на діагностику сформованості толерантності у молодших школярів.

Література та джерела

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел. – К., Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. – 1440 с.
2. Коберник Г.І. Формування толерантності молодших школярів у процесі інтерактивних технологій навчання. Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / Гол. ред.: Мартинюк М.Т. – Умань: РВЦ «Софія», 2007. – 259 с.
3. Ожегов С. Словарь русского языка / С.Ожегов. – М.: Русский язык, 1984. – 816 с.
4. Полонский В. Словарь по образованию и педагогике / В.Полонский. – М.: Высшая школа, 2004. – 512 с.
5. Словник української мови, т. 10. – К.: Наукова думка, 1979. – с.442
6. Степанов П.В. Воспитание толерантности у школьников: теория, методика, диагностика/ Под ред. Л.И.Новиковой. М.: АПКПРО, 2005. – С.36-55
7. Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – 742 с.
8. Навчальні матеріали онлайн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pidruchniki.ws/pedagogika/pedagogika_u_zapitanniah_i_vidpovidyah_-_kuzminskiy_ai

С целью мотивации исследования проблемы воспитания толерантности у младших школьников представлены количественные показатели состава начальных школ. Рассмотрено сущность понятия «условия педагогического общения». И различные подходы ученых о педагогических условий воспитания толерантности школьников разных возрастных категорий. На основе обобщенных результатов исследования выделены наиболее эффективные педагогические условия для воспитания толерантности у младших школьников в условиях интерактивного педагогического общения.

Ключевые слова: условия, педагогические условия, условия педагогического общения, воспитание толерантности.

In this article the quantitative data showing composition of primary schools have been presented in order to motivate further investigation into the issue of tolerance in primary pupils. The sense of the notion "conditions of pedagogical communication" as well as various scientific approaches to pedagogical conditions needed to encourage tolerance in pupils of different age groups have been considered by the author. On the basis of the summarized results of the investigation the author highlights the most effective pedagogical conditions needed to encourage tolerance in primary pupils under the conditions of interactive pedagogical communication.

Key words: conditions, pedagogical conditions, conditions of pedagogical communication, encouraging tolerance.